

Universiteit
Leiden

The Netherlands

De Franciscaner orde in koloniaal Nieuw-Spanje

Hoekstra, F.G.

Citation

Hoekstra, F. G. (1987). De Franciscaner orde in koloniaal Nieuw-Spanje. *Leidschrift : Mexico*, 3(February), 10-33.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73267>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73267>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De franciscaner orde in koloniaal Nieuw-Spanje

F.G. HOEKSTRA

Vanaf het moment dat de Spanjaarden voor het eerst voet op Amerikaanse bodem zetten, tot op de dag van vandaag, heeft de Rooms-Katholieke Kerk een buitengewoon belangrijke rol gespeeld in de gebieden die door de Iberische veroveraars in bezit werden genomen; Latijns-Amerika was en is een door en door religieus continent. Blijft de rol van de kerk tegenwoordig vooral beperkt tot het geestelijke vlak, in de koloniale periode had zij invloed op alle maatschappelijke terreinen. B.H. Slicher van Bath en A.C. van Oss hebben er dan ook herhaaldelijk op gewezen dat door de bestudering van de kerk in haar maatschappelijke context een belangrijk inzicht in de structuur en het functioneren van de koloniale Latijnsamerikaanse maatschappij kan worden verkregen.¹ Aansluitend bij deze visie is dit artikel geschreven, dat beoogt enkele maatschappelijke aspecten van de positie van de franciscaner orde in de koloniale tijd in Nieuw-Spanje te belichten.

De kerk in Nieuw-Spanje bestond uit twee takken: een seculiere tak, die onder een aartsbisschop en diverse bisschoppen was gesteld, en een reguliere tak, die uit verscheidene kloosterorden bestond, waarvan de belangrijkste de augustijner, dominicaner en franciscaner bedelorden waren. De relatie tussen seculieren en regulieren, maar ook tussen de reguliere orden onderling, was in de koloniale periode over het algemeen genomen slecht: er waren voortdurend conflicten.

De regulieren hadden volgens de bepalingen van het zogenaamde patronato real het recht als parochiepriester te fungeren en sacramenten te bedienen, taken die normaliter waren voorbehouden aan de seculiere kerk. De paus had in het kader van de bekering van de nieuw ontdekte gebieden een aantal strafmaatregelen afgekondigd die onder meer voorzagen in het opheffen

van deze beperkingen voor de bedelorden in Latijns-Amerika.

In de eerste jaren na de verovering in 1519 hadden de regulieren vrijwel een monopolie op kerkelijk gebied in Nieuw-Spanje, want zij waren het die het missiewerk onder de Indianen verzorgden. Zij wisten zich te verzekeren van een grote mate van vrijheid in hun handelen, vooral op het platteland, en zetten vele parochies op, zogenaamde doctrinas. De seculiere tak van de kerk was in de beginperiode klein van omvang en gedurende de hele koloniale periode vooral op de Spanjaarden en de steden georiënteerd.

Vanaf het midden van de zestiende eeuw rezen in seculiere kring steeds meer protesten tegen de grote macht van de regulieren, waarbij de seculieren in toenemende mate door de Kroon werden gesteund. De juridische positie van de regulieren werd door koninklijke cédulas -verordeningen- steeds verder ondergraven, en rond het jaar 1570 trad een kentering op in de machtsbalans tussen de seculiere en reguliere tak van de kerk: de regulieren raakten steeds verder in het defensief. Hoewel in de tweede helft van de zestiende eeuw van overheidswege op "secularisatie" -overdracht van reguliere doctrinas aan de seculieren- werd aangedrongen, liet de daadwerkelijke afbraak van de positie van de orden nog lange tijd op zich wachten; pas in de tweede helft van de achttiende eeuw werd er op grote schaal gesecculariseerd.

De kerk is er in de geschiedschrijving over Mexico nogal bekaaid afgekomen: de stukken kerkgeschiedenis die zijn geschreven, beperken zich in het algemeen tot spirituele en institutionele geschiedenis. De bekering van Mexico heeft in de historische literatuur wel aandacht gekregen², maar niet in die mate dat alle vragen beantwoord zijn. Voor het overige is er wat betreft kerkgeschiedenis en de banden tussen kerk en maatschappij eigenlijk alleen aandacht besteed aan de relatie tussen de kerk en het Spaanse deel van de koloniale maatschappij.³ Met Slicher van Bath en Van Oss ben ik van mening dat dit een belangrijk hiaat is in de historiografie, aangezien kerk en samenleving onderling sterk met elkaar waren verweven en de

eerste de laatste op verschillende terreinen zelfs overheerste. Voor de Indianen was de dorpsgeestelijke niet zelden de enige vertegenwoordiger van het Spaanse koloniale gezag met wie zij direct geconfronteerd werden. Bestudering van de kerk in haar maatschappelijke context kan daarom een nieuw licht werpen op het functioneren van de koloniale samenleving.

De doelstelling van dit artikel is tweeledig. Enerzijds wil ik inzicht verschaffen in de ontwikkeling van de positie van de franciscanen in Nieuw-Spanje in de koloniale tijd en enkele aspecten belichten van het reilen en zeilen van de doctrines die zij op het platteland onder de Indianen hadden. In dit verband zal ik ingaan op de visie van S.J. en B.H.Stein. In hun in Nederland veel gebruikte boek over de "koloniale erfenis" van Latijns-Amerika, een sprekend voorbeeld van de marxistisch getinte dependencialiteratuur⁴, schrijven zij: "Almost invariably a Spaniard or criollo, supported by tithes and religious fees, he (the parish priest) administered to the Amerinds the sacraments (...) and mediated between the cosmos and the Amerindian world by legitimizing hierarchy, subordination, control...."⁵ Ik zal nagaan in hoeverre de positie van de kerk voor wat de franciscaner orde betreft inderdaad op deze wijze kan worden geïnterpreteerd. Anderzijds is het mijn bedoeling de vragen en problemen rond de maatschappelijke positie van de franciscanen zo duidelijk mogelijk aan de orde te stellen.

DE OPBOUW VAN DE POSITIE VAN DE FRANCISCANEN

Met de uitvaardiging van de pauselijke bul "Universalis Ecclesiae" in 1508 had de Spaanse koning via het zogenaamde patronato real grote bevoegdheden over de kerk gekregen, onder voorwaarde dat hij voor de bekering van de autochtone Amerikaanse bevolking zorg zou dragen. In Europa mochten de regulieren geen parochiale taken uitoefenen of sacramenten bedienen; dat waren prerogatieven van de seculiere kerk. In het kader van het patronato real had de koning de missietaak echter opgedragen aan de bedelorden: de franciscanen, de dominicanen en de augustijnen.

In 1523 kwamen de eerste drie franciscanen in Mexico aan; twee van hen overleden al spoedig, de derde -de beroemd gewor-

den Pedro de Gante- begon vol ijver aan het onafzienbare karwei de miljoenen zielen tellende Indiaanse bevolking te bekeren. In de jaren daarop kwamen telkens nieuwe delegaties franciscanen naar Nieuw-Spanje. Zij werden vanaf 1526 en 1533 gevolgd door respectievelijk dominicanen en augustijnen. Andere orden, met als belangrijkste de jezuïetenorde, kwamen pas veel later in de zestiende eeuw in Mexico; zij namen geen deel aan het missiewerk.

Elke orde had in de bekering van Nieuw-Spanje een grote mate van onafhankelijkheid, wat al blijkt uit de nogal uiteenlopende aankomsttijden van de eerste broeders van elke orde. Ook in het missiewerk onder de Indianen bleef deze autonomie gehandhaafd; zonder dat er sprake was van enige coördinatie, stortten de orden zich in een concurrentiestrijd om de veelbelovende territoria.⁶ Een aantal historici heeft zich beziggehouden met het verloop van de bekering van de Indianen.⁷ Intrigerend is de vraag volgens welke criteria de orden -voor ons zijn in het bijzonder de franciscanen van belang- hun missiegebied uitbreidden.

Het is frappant dat de orden, behalve in de vallei van Mexico, uit elkaars gebied bleven. Reden daarvoor was de slechte onderlinge verstandhouding. Om conflicten te vermijden, bleven zij zoveel mogelijk bij elkaar uit de buurt. In 1556 maakten zij daartoe zelfs uitdrukkelijke afspraken. Ricard betoogt in zijn boek over de 'geestelijke verovering' van Mexico dat een belangrijk motief bij de bekering van de Indianen was om de militaire verovering door een geestelijke verovering te consolideren.⁸ Dit verklaart echter niet waarom de orden in hun expansie voor een bepaalde richting kozen: de franciscanen vanuit Mexico-Stad naar het oosten (richting Puebla de los Angeles tot aan de kust van de Golf van Mexico), naar het westen (richting Michoacán) en in een later stadium naar het noordoosten (richting Zacatecas en Nieuw Galicië); de dominicanen vanuit Mexico-Stad naar het zuid-oosten (Oaxaca); de augustijnen vanuit Mexico-Stad west- maar vooral noordwaarts (Hidalgo).

In een artikel over de expansie van de bedelorden in zestiende eeuws Nieuw-Spanje betoogt Van Oss dat de bedelorden

zich bij hun concurrentiestrijd om de Nieuw-Spaanse gebieden vooral door overwegingen van demografische aard lieten leiden.⁹ Dat wil zeggen dat ze naar Indiaanse bevolkingscentra trokken. Omdat de franciscanen de eersten waren die in Mexico aankwamen, hadden zij de eerste keus. Zij trokken dan ook naar de gebieden met de grootste bevolkingsdichtheid: de vallei van Mexico, het Puebla-Tlaxcala gebied en Michoacán. In de vallei van Mexico, het grote centrum van Nieuw-Spanje, vestigden zich later ook de andere orden, maar Puebla-Tlaxcala en Michoacán bleven een groot deel van de koloniale periode onder franciscaanse hoede. Waar Spaanse bevolkingsconcentraties ontstonden -later in de koloniale periode en voornamelijk in de steden- waren overigens binnen afzienbare tijd alle orden en de seculieren vertegenwoordigd. De dominicanen ontfermden zich over het derde grote bevolkingscentrum, Oaxaca, dat iets verder van het centrum van Mexico af lag; de augustijnen, die het laatst naar Nieuw-Spanje kwamen, moesten genoeg nemen met Hidalgo. Dat was het gebied dat nog het meeste weg had van een vierde bevolkingscentrum, maar een aanzienlijk kleinere bevolkingsconcentratie had dan de franciscaanse en dominicaanse gebieden. Voor het overige moesten de augustijnen hun missies en doctrinas tussen de territoria van de andere twee orden zien in te passen. De franciscanen kregen dus de 'beste' gebieden van Nieuw-Spanje. Wij beperken ons hier tot hun provincie Santo Evangelio, die twee bisdommen, Mexico en Puebla de los Angeles, overlapt.

De invloedssfeer van de franciscanen breidde zich in de eerste drie decennia van hun aanwezigheid in Nieuw-Spanje (1524-1550) snel uit. "Nauwelijks vijftien jaar na de komst van de eerste franciscanen", schrijft Van Oss over heel Nieuw-Spanje, "waren de gebieden van het grootste demografische belang ontsloten."¹⁰ In de expansie van de franciscanen -overigens ook in die van de andere orden- zijn twee fasen te onderscheiden: een fase van snelle expansie en vluchtig missiewerk, en een fase van opvulling van open ruimten tussen eerder gestichte vestingen en diepgaander bekering -door Van Oss intensificatie genoemd. De expansiefase loopt door tot in de

jaren veertig, toen de franciscanen zich vestigden in de randgebieden van het centrale hoogland. Op dat moment waren de uiterste grenzen van de kolonie bereikt. Hierna brak de intensificatiefase aan; de franciscanen konden gaan bouwen op het reeds gelegde fundament. Voor Van Oss is de expansiehonger van de bedelorden verzadigd. Gedurende de jaren vijftig konden zij profiteren van hun explorerende werk; daarna zette de neergang in. Met het bereiken van de verste grenzen van de kolonie was de overheersende rol van de bedelorden, die te danken was aan het missiewerk, snel uitgespeeld.

In de beide fasen van de bekering volgden de franciscanen een karakteristieke werkwijze, resulterend uit de prioriteiten die zij zich stelden. Tijdens de expansiefase stond het voorop in zo kort mogelijke tijd de Indiaanse bevolking te bekeren. Om dat doel te bereiken werd het territorium uitgebreid met openlating van grote stukken land tussen de diverse vestigingen. De franciscanen startten hun werk vanuit het centrum van het land: Mexico-Stad -toen nog Tenochtitlan. Het land werd in vier stukken gesplitst, die elk een eigen centrum hadden. Naar ieder centrum vertrok een klein groepje broeders, dat ter plaatse zelfstandig de bekering ter hand nam. Uiteraard waren de twaalf mannen die de franciscanen toen in Nieuw-Spanje hadden onvoldoende om het enorme land te bekeren. De komst van nieuwe zendingen broeders betekende in die beginjaren telkens een injectie die de missie nieuwe expansiekracht gaf, en prompt tot de stichting van nieuwe vestigingen leidde.¹¹ Deze stichtingen vonden in de jaren 1528 en 1529 eerst plaats in secundaire centra rond de regionale hoofdplaatsen, daarna in verder afgelegen centra.

De verklaring voor deze vorm van uitbreiding van het franciscaanse territorium ligt voor de hand: met een handjevol mensen moest een onafzienbaar aantal Indianen bekeerd, onderwezen en gedoopt worden. Dit kon het best bereikt worden door een verbond te sluiten met degenen die in staat geacht mochten worden de Indianen te kunnen mobiliseren: Indiaanse caciques en, in de vallei van Mexico, Spaanse encomenderos. Voor een encomendero -de bezitter van een encomienda: hij had een aantal Indianen toegewezen gekregen, voornamelijk als tribuut-

betalers- was het gunstig een verbond met de geestelijken te sluiten, omdat die zijn greep op de Indianen konden helpen verstevigen. Bovendien had hij zijn encomienda gekregen onder de voorwaarde dat hij voor de bekering van de daartoe behorende Indianen zorg zou dragen. Ook voor een Indiaanse cacique was een dergelijk verbond vaak gunstig. Van Oss schrijft over Guatamala, waar de bekering van de Indiaanse bevolking naar Mexicaans voorbeeld werd uitgevoerd, dat, hoewel direct bewijs daarvoor ontbreekt, de caciques zeker begrepen dat ze vroeg of laat tot een vergelijk met de Spanjaarden moesten komen, wilden ze hun gemeenschappen en hun macht erover intact houden. We kunnen ons voorstellen dat de broeders munt sloegen uit deze impliciete dreiging en hun positie versterkten door in te spelen op de kwetsbaarheid van de caciques.¹²

Het voordeel voor de franciscanen van deze samenwerking met de caciques was niet alleen dat ze zo toegang tot veel Indianen hadden, maar ook dat ze door de bekeerlingen met dezelfde égarde werden behandeld als de caciques. Door deze aanpak ontstond er een hoge graad van continuïteit met de vóór-Spaanse tijd, want ook vóór de komst van het christendom speelde religie een uiterst prominente rol in de Indiaanse samenleving.

Het aantal Indianen dat de franciscanen met hun bekeringswerk bereikten liep in de miljoenen, al zijn de precieze aantallen niet te achterhalen. Het is begrijpelijk dat er bij dergelijke massale bekeringen en doopsessies van gedegen voorafgaand onderricht geen sprake kon zijn. De missionarissen beperkten zich dan ook tot het allernoodzakelijkste. Daartegen rees vooral uit seculiere kring protest.

In de intensificatiefase breidden de franciscanen hun invloed op religieus en maatschappelijk gebied uit. Waren de inspanningen van de franciscanen in de expansiefase vooral op reeds bestaande bevolkingscentra gericht, in de intensificatiefase creëerden zij nieuwe centra.

In het Mexico van vóór de verovering lagen slechts enkele steden. De grootste was het Tenochtitlan-Tlatelolco agglomeraat op een aantal eilanden in het meer van Mexico, wat later Mexico-Stad zou worden. De vallei van Mexico was voor het overige een

mozaïek van stadjes.¹³ Elders waren veel minder steden. Op een enkele stad na, woonde de bevolking verspreid over het platteland.¹⁴ Er waren wel politieke en religieuze centra, maar een indeling in steden en dorpen zoals in Europa was er niet. Voor de Spanjaarden, die aan een dergelijke indeling gewend waren, was zo'n verspreid wonende bevolking lastig, omdat een religieus en civiel bestuur zoals in Europa daardoor zeer werd bemoeilijkt -vooral de tribuutinning.

Toen het aantal Indianen drastisch slonk als gevolg van buitengewoon ernstige epidemieën, werd dat probleem alleen nog maar groter. Op instigatie van zowel de civiele overheid als de bedelorden werd daarom in de jaren vijftig van de zestiende eeuw besloten over te gaan tot een herverdeling van de Indiaanse bevolking. Vice-koning Velasco schreef aan de koning in Spanje dat hij in het begin van de jaren vijftig opdracht heeft gegeven tot het concentreren van Indianen in dorpen, in een patroon rond de kerken en kloosters, naar goeddunken van de broeders die hem vergezelden tijdens zijn inspectietocht. Volgens hem was dat hoogst noodzakelijk voor het geestelijk welzijn van de Indianen, die geen rekening konden houden met de heerschappij van Jezus Christus, noch met die van Zijne Majesteit, als zij verspreid waren over bergen, velden en kloven. Andere redenen voor dergelijke concentraties waren dat er beter tribuut kon worden geïnd en dat, waar de Indianen vertrokken, ruimte kwam voor landbouw op Spaanse leest.¹⁵

Zo werd besloten tot het uitvoeren van een aantal zogenaamde congregatie-programma's. Congregaties, ook reducties genoemd, waren concentraties in nederzettingen naar Spaans model van op het land verspreid levende Indianen. De supervisie over de congregaties lag veelal bij de regulieren, omdat zij degenen waren met de grootste directe invloed op de Indiaanse leiders, wier hulp bij de uitvoering van de programma's onmisbaar was. Als uitgangspunt voor de congregaties namen de franciscanen de plaatsen die van oudsher al als politieke en religieuze centra voor de Indianen dienden -plaatsen waar in de voor-Spaanse tijd lokale heersers zetelden, ceremonies werden gevierd of regionale markten werden gehouden. Niet zelden kwam het voor dat een nederzetting van een, vanuit strategisch oog-

punt gezien gunstig gelegen, maar moeilijk te bereiken bergtop naar een meer toegankelijk dal werd verplaatst.

De Indianen waren over het algemeen niet erg blij met de congregaties: ze waren aan hun land verknocht, wilden vaak niet met andere stammen in een nederzetting leven, en ervoeren het vooral ook als gunstig om ver van het gezag op het platte land te wonen. Hoe verder ze immers van het centrum van de civiele en kerkelijke macht woonden, hoe minder belastingen ze betaalden en hoe minder persoonlijke diensten ze hoefden te verrichten. Een Indiaan die naar één van de nieuwe nederzettingen verhuisde, moest daar eerst een huis voor zichzelf bouwen, en al spoedig aan de bouw van een kerk of een klooster, van een hospitaal of een gevangenis meehelpen.¹⁶ Protesten van Indiaanse zijde hadden echter maar zelden succes. Wel keerden Indianen als ze daar kans toe zagen illegaal naar hun oude land terug. Officieel mocht het land dat ze moesten verlaten niet worden onteigend zonder dat er compensatie in de nieuwe vestiging werd gegeven; in de praktijk waren onwettige onteigeningen van vacant Indiaans landbezit door Spanjaarden die er agrarische bedrijven -ranchos, haciendas- vestigden, aan de orde van de dag, zodat terugkeer naar het oude land lang niet altijd mogelijk was.

In het algemeen kan men stellen dat de positie van de Indianen er met de congregaties niet op vooruit ging. Degenen die er wel van profiteerden waren de Indiaanse leiders die de congregaties uitvoerden: enerzijds konden zij hun macht vergroten en anderzijds konden ze de beste gronden in de nieuwe vestigingsplaatsen voor zichzelf reserveren.¹⁷ Ook voor de franciscanen en de broeders van de andere bedelorden was de periode van de congregaties (1550-1560) gunstig, want zij konden hun macht vergroten en hun positie consolideren. In het congregatieproces werden de franciscanen van misioneros (missiebroeders) tot doctrineros (bestuurders van een doctrina). Omdat hun kloosters en kerken het centrum van de congregaties vormden en de congregaties, ook op wereldlijk gebied, veelal door de broeders werden georganiseerd, werden de missionarissen politieke autoriteiten. Geleidelijk verloren ze hun armoede-ideaal.¹⁸ Bij de planning van de congregaties zal behalve

de zorg om het zieleheil van de Indianen zeker ook de overweging hebben meegespeeld dat er kerken en kloosters moesten worden gebouwd en dat de broeders in hun levensonderhoud moesten voorzien. Het resultaat was dat de franciscanen vooral de dichtbevolkte Indiaanse gebieden van de diocesen Mexico en Puebla bestuurden.

DE FRANCISCAANSE DOCTRINAS IN DE KOLONIALE TIJD

De franciscanen stichtten in Nieuw-Spanje doctrinas, aanvankelijk om de Indianen te bekeren en later om ze van religieuze zorg te voorzien, maar daarnaast hielden ze zich ook bezig met een aantal andere activiteiten, zoals onderwijs en ziekenzorg. In zeven van de grootste plaatsen stichtten ze scholen;¹⁹ in 1697 hadden zij zeven hospitalen onder hun hoede²⁰ en waren er vijf franciscanessen-kloosters in de Sto. Evangelio-provincie.²¹ Verder waren de franciscanen betrokken bij de aanleg van wegen en bij werken, die werden uitgevoerd om de meren in de vallei van Mexico droog te leggen, onder andere met het doel overstromingen tegen te gaan.

De belangrijkste elementen in de franciscaanse provincie waren natuurlijk de kloosters en doctrinas. De kerkelijke inrichting van het Sto. Evangelio voegde zich voornamelijk naar de vóór-Spaanse indelingen in de zogenaamde cabecera (hoofdplaats) - sujeto (ondergeschikte plaats) indelingen. De doctrinas waren als volgt opgebouwd: het centrum werd gevormd door de cabecera de doctrina, waar een kerk en een klooster stonden; in het klooster resideerden dan de broeders -twee of meer- van de desbetreffende doctrina. Rond de cabecera de doctrina lagen visitas, die bijna alle eigen kerken hadden, maar waar over het algemeen genomen geen geestelijken woonden. Daarbij waren er in de laat-koloniale tijd ook sub-cabeceras -vicarías of assistencias genaamd- die juridisch een andere status hadden, maar dezelfde functies vervulden als de doctrinas. Hier zijn ze met de doctrinas over één kam geschoren. Aan de cabecera de doctrina werden soms als gevolg van de congregaties vroegere nederzettingen als wijken - barrios - toegevoegd. Deze bleven dan vaak nog wel een gemeenschap en hadden onder meer hun eigen kerken. Zij hadden dezelfde, aan de cabecera de doctrina onder-

geschikte status als de visitas.

Het aantal visitas per doctrina liep nogal uiteen: van nul tot 32, naar gelang de yóór-Spaanse omvang van de cabecera-sujeto-indeling. Het aantal inwoners van het doctrinagebied was van belang voor de mate van kerkelijke zorg die de doctri-neros aan de individuele leden konden geven, maar ook voor het inkomen dat zij uit de doctrina ontvingen. De broeders werden geacht regelmatig een bezoek te brengen aan de visitas die bij hun doctrina behoorden. De frequentie van de bezoeken verschil-de echter nogal als gevolg van de uiteenlopende grootte van de doctrinas en de sterk verschillende aantallen visitas -en wellicht ook door het grotere of minder grote plichtsbefef van de broeders in kwestie. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd in alle visitas jaarlijks de dag van de patroonheilige van de nederzetting met een mis opgeluisterd. In een aantal makkelijk te bereizen doctrinas werd iedere zondag in de visitas de mis opgedragen, in de meeste andere werden ze om de beurt bediend. Het slechtst bediend werd de visita in de noordelijke doctrina Hueychiapan, waar slechts eens per jaar de mis werd opgedragen. In de zestiende eeuw, toen er veel meer doctrinas gesticht werden dan er broeders waren, moest het gros van de doctrinas het stellen met min of meer regelmatige bezoeken; alleen in de allerbelangrijkste plaatsen waren permanent broeders aanwezig. Het gebied dat de franciscanen in de jaren zestig moesten bestrijken, werd te groot voor hen, zeker nadat een aantal broeders was gestorven. Bovendien kwam er ook na herhaaldelijk aandringen geen versterking uit Spanje. Ze besloten daarom in 1567 de slechtst bereikbare en minst rendabele doctrinas te verlaten.²² Liep het aantal inwoners sterk terug, dan werden dorpen soms verlaten. Er wordt in de literatuur echter slechts in twee gevallen melding gemaakt van verlaten doctrinas.²³

In tabel I is het gemiddeld aantal personen per doctrina op drie verschillende tijdstippen in de koloniale periode aangegeven.²⁴ Het aantal personen per doctrina kan een indicatie geven van de parochiale aandacht die aan de bewoners van de desbetreffende doctrina werd geschonken. Hoe minder inwoners er in een doctrina waren, hoe meer aandacht er aan hen gegeven

TABEL I

Aantal personen per doctrina. Gemiddelden voor de diocesen Puebla en Mexico.

<u>Bisdóm Puebla</u>	ca.1570	1600-20	ca.1645	ca.1688	ca.1743
personen	13689	3951	2876		
tributarios	3042	878	636	n.v.t.	n.v.t.
<u>Bisdóm Mexico</u>					
personen	14837	4217	1767	2404	3527
tributarios	3297	937	392	532	784

Gegevens ontleend aan: B.H. Slicher van Bath, *Bevolking en economie in Nieuw-Spanje (ca.1570-1810)* (Amsterdam 1981) bijlage 1, 215-218.

kon worden, aangezien het aantal broeders gelijk bleef. Dit gold overigens alleen voor tamelijk dichtbevolkte gebieden; waar mensen ver uiteen en nogal geïsoleerd woonden, was het onwaarschijnlijk dat een geestelijke alle moeite zou doen om ieder van hen de herderlijke aandacht te geven die hem toekwam. In Sto. Evangelio waren de dunst bevolkte doctrinas gelegen in het noorden van het diocees Mexico en in de gebieden aan de kust van de Golf van Mexico, de periferie van het gebied. De best bedeelde doctrinas lagen in de urbane streken rond Mexico-Stad en Puebla de los Angeles. Elders in Sto. Evangelio telde iedere doctrina een ongeveer gelijk aantal inwoners. We kunnen stellen dat de franciscanen, ongeacht de lokale bevolkingsaantallen, gestreefd hebben naar een gelijk aantal personen per doctrina.

Alhoewel de bevolkingsontwikkeling in de zestiende en zeventiende eeuw per gebied uiteenliep, bleef de hierboven beschreven situatie gehandhaafd. Deze situatie die, zoals we hebben gezien, tot stand kwam in de jaren vijftig van de zestiende eeuw, is een uiting van het streven van de franciscanen het kerkelijke beheer over de doctrinas financieel zoveel mogelijk zelfstandig te maken.

Voor hun inkomsten waren de franciscanen in hoge mate afhankelijk van de Indiaanse bevolking in hun doctrinas. Naar de financieel-economische structuur van de Indiaanse dorpen is nog weinig onderzoek gedaan. Over het aandeel van de dorpsgeestelijken daarin is het volgende bekend²⁵. De franciscanen

kregen hun inkomsten niet zozeer uit officiële belastingen, maar uit de bijdragen die zij vroegen voor kerkelijke diensten zoals dopen, huwelijken en begrafenissen. Verder waren er bij zowel welgestelde Indianen als Spanjaarden velen die vrijwillig soms aanzienlijke bedragen aan de kerk schonken. Voor de franciscanen waren uiteraard vooral de Indiaanse wel-doeners van belang.

Een andere zeer belangrijke bron van inkomsten voor de dorpsgeestelijken waren de zogenaamde *cofradías* -lekebroederschappen- die elk jaar één of meerdere kerkelijke feesten organiseerden, waarvoor ze veelal goed moesten betalen. De *cofradías* waren niet slechts kerkelijke organisaties, maar vervulden ook belangrijke functies in het Indiaanse dorpsleven. Gibson schrijft dat de bronnen suggereren dat ten minste in sommige plaatsen alle of bijna alle inwoners van de gemeenschap lid waren van de *confradías*.²⁶ De omvang van de inkomsten van de franciscaanse broeders is bij gebrek aan gegevens moeilijk vast te stellen, maar het lijkt erop dat die vrij substantieel was. Uiteraard liepen de inkomsten per doctrina nogal uiteen. Wellicht kunnen we voorlopig aannemen, dat de franciscanen het grootste deel van hun inkomsten ontvingen via de *cofradías*, zoals ook in Guatemala het geval was.

Na de congregatieperiode van de jaren vijftig van de zestiende eeuw was het afgelopen met de expansie van de franciscanen. Aan het eind van dat decennium en het begin van het volgende, ontstond een nijpend tekort aan broeders. Enerzijds was dat het gevolg van grote sterfte in de franciscaanse geleerden, maar anderzijds zal ook de grote uitbreiding van het aantal vestigingen tijdens het congregatieprogramma een zware last hebben betekend. Aangezien er geen reactie kwam op herhaalde verzoeken om versterking, werd in 1567 besloten tot het afstoten van een groot aantal doctrinas.²⁸ De broeders verlieten de plaatsen niet willekeurig: alle plaatsen die werden opgegeven lagen aan de rand van het gebied dat zij beheersten, dat wil zeggen het verst weg en het moeilijkst te bereiken. Met het vertrek uit deze doctrinas consolideerde hun positie zich; pas in de zeventiende eeuw zouden daarin weer drastische wijzigingen optreden.²⁹

Dit betekent niet dat de franciscanen in deze periode onbedreigd waren: vooral vanuit seculiere hoek kregen zij veel aanvallen te verduren. De seculieren waren in de jaren vijftig van weinig belang voor het kerkelijke werk in Mexico. In de tweede helft van de zestiende eeuw begon hun aantal echter te groeien en begonnen zij belangstelling te krijgen voor het platteland. Zij waren van mening dat de regulieren het recht niet hadden als parochiepriesters op te treden en dat zij die taak bovendien slecht vervulden. De seculieren werden hierin in toenemende mate gesteund door het wereldlijk bestuur, dat in de grote kracht van de regulieren een bedreiging van zijn eigen positie zag. De macht van de franciscanen was echter vooralsnog te groot dan dat de seculieren die op belangrijke punten konden aantasten.

Vanaf 1567 tot 1640 bleef het aantal doctrinas in franciscaanse handen constant. Toch veranderde er het één en ander in hun positie op het platteland. Zoals we al hebben gezien lag de Sto.Evangelio provincie in twee bisdommen: het aartsbisdom Mexico en het bisdom Puebla. Van meet af aan bestond er verschil in de positie van de franciscanen in deze twee bisdommen, een verschil dat samenhang met het demografische en economische belang van deze gebieden. De streek rond Mexico-Stad was erg dicht bevolkt: zij was het economisch en politiek centrum van Nieuw-Spanje; het Puebla-Tlaxcala gebied - het centrum van het bisdom Puebla - kwam op de tweede plaats.³⁰ Al in de zestiende eeuw moesten de franciscanen in Mexico de kerkelijke jurisdictie met de andere orden en de seculieren gaan delen, terwijl ze op het platteland van Puebla Tlaxcala een monopoliepositie konden opbouwen.

Ook in de periode 1567-1640 konden de franciscanen in het Puebla-diocees - met uitzondering van de steden Puebla de los Angeles en Atlixco - hun monopoliepositie handhaven, terwijl zij in het aartsbisdom Mexico in toenemende mate het veld moesten ruimen voor andersgezinde geestelijken. Als gevolg van het dalende Indiaanse bevolkingsaantal ging het inkomen van de lokale geestelijkheid - waaronder de francisca-

nen - achteruit. Dit vond onder andere zijn weerslag in het teruglopen van het aantal nieuwgebouwde kerken en kloosters, van zesentwintig tussen 1560 en 1570 tot slechts één in de tien jaar tussen 1630 en 1640.³¹ Al ging het aantal door franciscanen bestuurde doctrinas niet achteruit, toch werd hun maatschappelijke positie in het tijdvak 1570-1640 steeds zwakker. In het jaar 1640 moesten zij éénendertig doctrinas afstaan. Dit was te wijten aan de doortastende acties van de bisschop van Puebla, Don Juan de Palafox y Mendoza.

Vanaf 1640 bleef het franciscaanse doctrinabezit een eeuw lang onveranderd. Onder invloed van de hervormingspolitiek van de Bourbons werden vanaf ongeveer 1750 alle reguliere doctrinas - franciscaanse zowel als andere - gesecculariseerd. Met dit secularisatieprogramma kwam na twee eeuwen van conflicten een eind aan de rivaliteit tussen regulieren en seculieren ten voordele van de seculieren.

Aan het secularisatieproces in de koloniale tijd is tot op heden in de historiografie nog maar weinig aandacht besteed.³² Mijns inziens is de secularisatie in het koloniale Nieuw-Spanje, echter wel van belang: als gevolg van de secularisatie traden er grote veranderingen op in de machtsverhoudingen, vooral op het platteland. Het is duidelijk dat de secularisatie zelf ook een uiting is van veranderde politieke verhoudingen, al blijft het vooralsnog onmogelijk aan te geven waardoor deze politieke verschuivingen plaatsvonden. In de weinige literatuur die over het fenomeen secularisatie is verschenen, is een aantal verklaringen geopperd, die mijns inziens geen van alle afdoende zijn. Het minst problematisch is de secularisatie in de achttiende eeuw, die gezien moet worden als onderdeel van de vrij ingrijpende hervormingen van het Nieuw-Spaanse staatsbestel onder de koningen van de Bourbon-dynastie. Deze secularisatiegolf, die ongeveer dertig jaar duurde, trof heel Nieuw-Spanje en had als resultaat dat praktisch alle reguliere doctrinas verdwenen. Zowel Gibson als Brading schrijven dat de Kroon om niet al te grote problemen te veroorzaken besloot, dat de seculiere kerk de doctrinas pas mocht overnemen bij overlijden van de doctrinero,

de broeder die de leiding had over de doctrina.³³ Als deze order strikt werd nageleefd, is het onwaarschijnlijk dat alle doctrineros in de tweede helft van de achttiende eeuw een natuurlijke dood stierven. Er waren enkele jaren waarin wel erg veel doctrinas in een gebied gesecculariseerd werden.³⁴

Een veel ingewikkelder kwestie vormt de secularisatie van 1640/1641. Die bleef beperkt tot het bisdom Puebla, en omvatte bijna uitsluitend franciscaanse doctrinas.³⁵ Het staat vast dat de persoon van de toenmalige bisschop van Puebla, Don Juan de Palafox y Mendoza, in de affaire een doorslaggevende rol heeft gespeeld. Het is echter te eenvoudig om het doorvoeren van de secularisatie alleen aan hem en aan louter kerk-politieke factoren toe te schrijven, omdat Palafox toen hij in 1642 aartsbisschop-elect van het aartsbisdom Mexico en plaatsvervangend vice-koning van Nieuw-Spanje werd, geen secularisatie in het aartsbisdom Mexico doorvoerde. Bovendien duurde het ruim honderd jaar voordat er opnieuw gesecculariseerd werd en blijft het de vraag waarom Palafox het speciaal op de franciscanen had gemunt.

Een andere verklaring zou de seculiere honger naar de inkomsten uit de Indiaanse dorpen kunnen zijn; deze werden de seculiere kerk onthouden omdat de regulieren de doctrinas bestuurden en het leeuwedeel van de inkomsten uit de dorpen ontvingen- naast het tribuut dat zij aan de Kroon moesten afdragen. Ook deze verklaring voldoet niet, omdat de Indiaanse dorpen erg arm waren en gebukt gingen onder de hoge tribuutlasten. Daarnaast blijft de vraag open waarom alleen de franciscaanse doctrinas van het Puebla-Tlaxcala hoogland gesecculariseerd werden en doctrinas elders een eeuw langer ongemoeid werden gelaten.

In zijn boek over de koloniale kerk in Guatemala verklaart Van Oss het uitblijven van secularisatie aldaar als volgt: de regulieren beheersten in tegenstelling tot de seculieren de Indiaanse dorpen en spraken de Indiaanse talen. Daarbij kwam dat er lange tijd te weinig seculieren waren om de doctrinas over te nemen. Tot ver in de achttiende eeuw bleef dat zo, maar toen groeide de economische kracht van de seculieren en daar-

door hun aantal en politieke macht. Door middel van de al lang voorgenomen secularisatie wisten de seculieren als gevolg van hun sterkere positie de regulieren langzaam aan te verdringen. Voor Nieuw-Spanje in 1640 voldoet ook deze verklaring niet; het aantal talen in de beide bisdommen liep niet ver uiteen - desondanks vond secularisatie in Mexico een eeuw later plaats dan in het diocees Puebla. De regulieren claimden overigens wel dat er in hun plaats onbekwame seculiere geestelijken in de doctrinas waren gekomen. Dat lijken echter valse aantijgingen te zijn geweest.³⁶

De meest uitgebreide beschrijving van de "periode Palafox" in bredere context is te vinden in een boek en een artikel van J.I. Israel.³⁷ Zijn werk gaat uit van een economische crisis in het zeventiende eeuwse Mexico als gevolg van de teruggang in de handel met Spanje en de machtsstrijd tussen een 'criollo'-en een 'peninsulares'-partij. De 'criollo'-groep van in Mexico geboren 'Spanjaarden', bestond uit 'kolonisten', dat waren de hacendados, de grote kooplieden, de cabildos - stadsraden- van Puebla en Mexico-Stad, en de seculiere kerk. Hun voorvechters op hoog politiek niveau waren de bisschoppen. Deze groep noemt Israel ook wel de kolonistenpartij. De 'peninsulares'-groep van in Spanje geboren Spanjaarden bestond volgens Israel uit de regionale bestuursambtenaren - corregidores en alcaldes mayores - en de reguliere orden. Hun voorvechter was de vice-koning. Israel noemt deze groep ook wel de bureaucratische partij. Israels redenering is nu, dat de bureaucratische partij de status quo wilde handhaven, terwijl de kolonistenpartij zich verzette tegen beperkende maatregelen uit Spanje, die samen met de afname van de internationale handel tot een grote crisis in Nieuw-Spanje hadden geleid. Bovendien hadden de kolonisten te kampen met tegenwerking van de bureaucratische partij als ze hun land ten koste van de Indianen wilden uitbreiden en de Indiaanse arbeiders naar hun haciendas wilden halen. De strijd tussen seculieren en regulieren, evenals die tussen vice-koning en bisschoppen is in de opvatting van Israel een uiting van deze tegenstelling.³⁸

Men kan op verschillende punten kritiek hebben op Israels werk: in de wat oudere literatuur³⁹ werd er vanuit gegaan dat

de hacendados vanaf het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw - de tijd van hun opkomst - voortdurend Indiaans land usurpeerden, en dat zij de Indianen hierdoor en door voorschotten die deze niet meer konden terugbetalen tot schuldslaven - gananes - maakten, die op de haciendas woonden. In de laatste twee decennia is een aantal studies verschenen die in dat beeld regionale differentiatie aanbrengen en het voor wat betreft dichtbevolkte hooglanden bestrijden.⁴⁰ Schuldslavernij was in deze gebieden niet de favoriete manier om Indiaanse arbeiders aan te trekken; evenmin was het een erg effectief middel in de zeventiende eeuw. Hoewel er altijd wel arbeiders met schulden waren op de haciendas, leidde die schuld niet altijd tot dwang. Over het algemeen was het zo, dat de Indianen, als ze wilden, van de haciendas konden vertrekken. Schuld was dus geen middel om de Indianen tot slaaf te maken; eerder was het een concessie die de hacendados aan hun arbeiders moesten doen om ze op de haciendas te krijgen. Schuld kreeg dan de functie van een voorschot dat niet terugbetaald hoefde te worden. Het aantal gananes was afhankelijk van de arbeidsmarkt: bij een krappe arbeidsmarkt waren er - om zo goed mogelijk in de behoefte aan arbeidskrachten te voorzien - veel schuldslaven; bij een ruime arbeidsmarkt minder. Met de sterke bevolkingsdaling onder de Indianen kwam dat laatste in de zeventiende eeuw niet voor. Inbreuk door haciendados op Indiaans land kwam weinig voor: de Indiaanse dorpen behielden tot de laat-koloniale periode hun gronden. In de wet was de minimale omvang gesteld op 600 varas - 1 vara is gelijk aan ongeveer 8,25 meter- in het vierkant.

Israels tweedeling in de Mexicaanse maatschappij tussen 'criollos' en 'peninsulares' is te simpel. Zelf schrijft hij weliswaar in de conclusie van zijn boek dat politieke conflicten de boventoon voerden, niet etnische controversen, maar desalniettemin handhaaft hij de indeling in 'criollo'- en 'peninsulares'-partijen.⁴¹ De tegenstellingen in zeventiende-eeuws Nieuw-Spanje waren politiek en economisch van aard. De macht van de Spaanse Kroon nam met de goud- en zilverhandel af en Nieuw-Spanje - en de rest van Spaans Amerika-

werd meer een wereld op zichzelf. De politieke conflicten en de economische malaise die Israel als uitingen van de "algemene crisis van de zeventiende eeuw" ziet, moeten volgens andere auteurs als uitingen van enerzijds de grotere zelfstandigheid van Nieuw-Spanje en anderzijds het 'criollo'-verzet tegen Spaanse maatregelen voor belastingverhoging en beperking van de autonome Nieuw-Spaanse handel -in feite beperkingen van die autonomie- gezien worden. Boyer schrijft over de conflicten tussen bisschoppen en vice-koningen: "Kundige kerkelijke leiders waren nationale figuren die de koloniale oppositie bundelden tegen de impopulaire politiek van de Kroon, waarvan de vice-koningen, niet de koning, altijd de schuld kregen..." Terwijl ze hun loyaliteit aan de Kroon bevestigden, konden ze de vice-koningen weerstaan door te wijzen op de belangen van instellingen en groepen in Nieuw-Spanje."⁴²

Het is mijns inziens beter de partijen van Israel als losse en wisselende allianties te beschouwen. De bureaucratische of 'peninsulares'-partij bestond uit groepen die op dat moment de economische en politieke macht in handen hadden. De kolonistoren of 'criollo'-partij was samengesteld uit groepen die deze macht niet hadden, maar die met de verzelfstandiging van Nieuw-Spanje steeds sterker werden en zich door de zittende machten belemmerd voelden.

Deze beschrijving plaatst Palafox' positie en optreden in Nieuw-Spanje naar mijn mening in een beter licht dan Israel doet. Israel beschrijft Palafox als degene die vanaf het begin steun bij de 'criollo'-bevolkingsgroep zocht voor zijn ambitieuze hervormingsplannen. Het lijkt onwaarschijnlijk dat een zo toegewijd en hogelijk gewaardeerd dienaar van de Kroon -in 1642 werd hij immers visitator-general, ad interim vice-koning van Nieuw-Spanje, bisschop van Puebla en aartsbisschop-elect van Mexico, zodat hij de vier belangrijkste posten in Mexico tegelijk in handen had- zich bewust en onvoorwaardelijk tot verdiger maakte van de 'criollo'-belangen. Die belangen immers hielden onder meer het streven naar grotere onafhankelijkheid van het moederland in. Eerder denk ik dat het omgekeerde het geval was: Palafox kwam in Mexico aan en begon vrijwel onmiddellijk met grote voortvarendheid de bezem te halen door het

Nieuw-Spaanse kerkelijke en bestuurlijke wereldje, dat zich weinig van de bestaande regels aantrok. Dat kwam degenen die geen deel uitmaakten van de groepen die de touwtjes in handen hadden goed uit, omdat iedere beperking van de macht van die groepen slechts in hun voordeel kon uitpakken. Palafox liet zich deze steun uiteraard welgevallen -hij was zelfs overtuigd van de noodzaak van een grotere integratie van de 'criollos' in het Nieuw-Spaanse politiek-economische systeem. Hij liet zich zijn politiek echter niet dicteren: toen hij in 1642 de hon-neurs als vice-koning waarnam, en als zodanig met grote recht-lijngheid handelsbeperkingen die door de Kroon verordonneerd waren, wilde doorvoeren, kreeg hij het aan de stok met de koop-lieden van Mexico-Stad, die hem eerder hadden gesteund in zijn conflict met vice-koning Escalona. Het verbond tussen Palafox en wat Israel de 'criollo'-partij noemt, was dus minder sterk dan hij meent, en werd voornamelijk bepaald door opportunis-tische overwegingen van 'criollo'-zijde. De gelederen werden wel meer gesloten bij conflicten met de 'partij' van de vice-koning, welke overigens ook van dergelijke allianties aan el-kaar hing.

Gezien de stand van het onderzoek naar de politieke, maar voor-al ook de sociaal-economische verhoudingen in het zeventiende eeuwse Centraal-Mexico, is het -zoals hierboven al is opgemerkt-niet mogelijk een antwoord te geven op de vraag waarom de fran-ciscaanse doctrinas in 1640 geseculariseerd werden. Wel moeten mijns inziens enkele overwegingen een rol spelen bij het zoeken naar zo'n antwoord. Om een verklaring te geven voor de secula-risatie is het in mijn ogen een eerste vereiste na te gaan wel-ke positie de franciscanen in het Puebla-Tlaxcala gebied innamen, en waarin die verschilde van hun positie elders in Nieuw-Spanje. Vervolgens is het nodig na te gaan met welke belangen van welke groepen de franciscaanse belangen in Puebla-Tlaxcala botsten. Eén van de meest in het oog springende veranderingen in de zestiende en zeventiende eeuw was de opkomst van Spaanse haciendas tussen de Indiaanse dorpen. De Spaanse en Indiaanse sector van de koloniale maatschappij vormden echter sociaal-eco-

nomisch, twee grotendeels aparte systemen.⁴³ Tussen deze twee systemen was een veelheid aan contacten, maar desondanks kan men van twee verschillende werelden spreken. De dorpsgeestelijken vormden als de belangrijkste vertegenwoordigers van de Spaanse autoriteiten, niet zelden een belangrijke schakel hiertussen. Mede uit eigenbelang -de dorpen moesten ten slotte in hun levensonderhoud voorzien-, kwamen de priesters op voor de belangen van de hun toevertrouwde gemeenschappen. In een tijd met gelijkblijvende tribuutlasten maar dalende bevolkingsaantallen was die bemiddelingsrol vaak van financiële aard, maar ook bij politieke conflicten tussen dorp en koloniale overheersers fungeerden dorpsgeestelijken vaak als woordvoerders. Het is echter geheel onbekend hoe hun verhouding was met vertegenwoordigers van de Spaanse sector op regionaal niveau, zoals in het algemeen de verhouding tussen Indiaanse dorpen en haciendas in de zeventiende eeuw onduidelijk is. Tot slot moet men zich afvragen hoe de hogere geestelijkheid -een man als Palafox- en de centrale overheid inspeelden op lokaal-regionale machtsverhoudingen en partijschappen. Het spreekt voor zich dat juist deze onduidelijkheden en vragen opgelost dienen te worden, alvorens een verklaring voor een zo ingewikkeld verschijnsel als secularisatie kan worden gegeven.

CONCLUSIE

In de ontwikkeling van de maatschappelijke positie van de franciscaner orde in koloniaal Mexico zijn vooralsnog niet meer dan grote lijnen aan te geven. Er zijn in eerste instantie twee fasen te onderscheiden: een overheersende positie van de bedelorden -onder welke de franciscanen een prominente plaats innamen- tot circa 1570. Vanaf dat tijdstip een omslag naar verlies van macht ten gunste van de seculiere kerk. De franciscanen hielden echter tot ver in de achttiende eeuw aanzienlijke macht. Wat betreft de positie van de franciscanen in de in dit artikel behandelde Sto.Evangelio provincie -maar ook in de rest van Mexico- zijn er twee constanten. Zij waren voortdurend in conflict met andere Spaanse autoriteiten, zowel kerkelijk als civiel. Ten tweede bleef hun lot gedurende de gehele koloniale periode verbonden met dat van de Indianen. De invloed die de

franciscanen in de bekeringsperiode op het platteland opbouwden, bleef tot de secularisatie in de zeventiende eeuw in het diocees Puebla en tot in de achttiende eeuw in het diocees Mexico bestaan. Zij kregen hun inkomsten uit de Indiaanse dorpen en waren er vaak de belangrijkste kerkelijke en civiele autoriteit naast de Indiaanse machthebbers. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen hoe de franciscanen als dorpsgeestelijken functioneerden. Daarbij verdient vooral de rol die zij speelden in de relaties tussen de Indiaanse en Spaanse wereld op het platteland de aandacht.

In de inleiding heb ik B.H. en S.J. Stein geciteerd, die in navolging van de dependencialiteratuur de rol van de kerk ten aanzien van de Indianen in de koloniale tijd als onderdrukkend omschreven. Ondanks het globale karakter van het beeld dat in dit artikel van de franciscanen is geschetst, mag het duidelijk zijn dat dit niet strookt met het beeld dat de Steins voorspiegelen. Het is ten eerste moeilijk om van "de koloniale kerk" te spreken in het geval van Mexico, want de twee takken van de kerk waren in de koloniale periode voortdurend met elkaar in conflict en bovendien vonden hun activiteiten onder verschillende sectoren van de bevolking plaats. Ten tweede is het niet juist de franciscanen te betichten van onderdrukking van de Indianen. Het is waar dat zij het Spaanse gezag met de meeste invloed op de Indianen waren en hun inkomsten betrokken uit de Indiaanse dorpen. Daar staat tegenover dat zij ook deel uitmaakten van de Indiaanse gemeenschappen. Op grond daarvan kunnen we aannemen dat ze, al was het alleen maar om hun eigen positie zeker te stellen, streefden naar behoud van deze gemeenschappen. Hoe een en ander zich precies ontwikkeld heeft, zal de centrale vraag zijn van mijn toekomstig onderzoek.

NOTEN

1. Onder andere: A.C. van Oss en B.H. Slicher van Bath, "An experiment in the history of economy and culture", *Journal of European Economic History* 7(1978); B.H. Slicher van Bath, *Tussen kerk en staat ligt de vrijheid* (Wageningen 1981).
2. De belangrijkste studies zijn: R. Ricard, *The Spiritual Conquest of Mexico* (orig. editie in het Frans, 1934; Berkeley 1966); Pedro Borges, *Métodos misionales en la cristianización de América: siglo XVI* (Madrid 1960); A.C. van Oss, "Mendicant Expansion in New Spain and the Extent of Colony

- (sixteenth century)", *Boletín de Estudios Latinoamericanas y del Caribe* 11(1976).
3. Bijvoorbeeld: A. Bauer, "The Church and Spanish American Agrarian Structure: 1765-1865", *The Americas* 28(1971); Michael P. Costeloe, *Church Wealth in Mexico: A study of the "Juzgado de Capellanías" in the archbishopric of Mexico, 1800-1856* (Cambridge 1967); Asucion Lavrin en Edith Couturier, "Dowries and Wills: A View of Women's Socioeconomic Role in Colonial Guadalajara and Puebla, 1640-1790", *Hispanic American Historical Review* 59(1979); Nancy M. Farris, *Crown and Clergy in Colonial Mexico, 1759-1821: The crisis of Ecclesiastical Privilege* (Londen 1968); J. Lloyd Mecham, *Church and State in Latin America* (herz. ed.; Durham 1966); Ch.E.P. Simmons, "Palafox and his Critics. Reappraising a Controversy", *Hispanic American Historical Review* 46(1966).
  4. In de marxistisch getinte, zogenaamde 'dependencia-literatuur', die het begin van de huidige economische afhankelijkheid van Latijns-Amerika direct in de koloniale periode zoekt, wordt naar goed marxistisch gebruik de kerk als vooruitgeschoven post van het onderdrukkend kolonialisme afgeschilderd.
  5. Stanley J. en Barbara H. Stein, *The Colonial Heritage of Latin America* (New York 1977; 10de druk).
  6. Van Oss, "Mendicant Expansion".
  7. Ricard, *Spiritual Conquest*; Borges, *Métodos misionales*; Van Oss, "Mendicant Expansion".
  8. Ricard, *Spiritual Conquest*.
  9. Van Oss, "Mendicant Expansion".
  10. Van Oss, "Mendicant Expansion", 42.
  11. Fray Agustín de Vetancurt, *Teatro Mexicano. Descripción breve de los sucesos ejemplares, históricas, y religiosos del Nuevo Mundo de las Indias. Crónica de la provincia del Santo Evangelio de México. Menologio Franciscano* (Mexico 1971; facsimile van de eerste druk Mexico 1697-'98).
  12. A.C. van Oss, *Catholic Colonialism* (Cambridge 1986) 16.
  13. Ch. Gibson, *The Aztecs under Spanish Rule* (Stanford 1974) 132.
  14. Bestaande steden in het Tlaxcala gebied: Cholula, en wellicht Tlaxcala, Tepeapulco, Huejotzingo en Tepeaca.
  15. P. Gerhard, "Congregaciones de Indios en la Nueva España antes de 1570", *Historia Mexicana* 103 (1977) 358.
  16. Ibidem, 351.
  17. Ibidem, 351.
  18. Vergelijk Van Oss, *Catholic Colonialism*, 19.
  19. Mexico, Puebla, Tlatelolco, Tlaxcala, Xochimilco, Texcoco, Cholula. Vetancurt, *Teatro Mexicano*, 31.
  20. Ibidem, 106.
  21. Ibidem, 127-135; 3 in Mexico-Stad, 1 in Puebla en 1 in Atlixco.
  22. Ibidem, 28-29.
  23. Tepeapulco in 1523, Santo Thomas del Monte; P. Gerhard, *Guide to the Historical Geography of New Spain* (Cambridge 1972) 53.
  24. Het diocesis Puebla is na 1645 niet opgenomen, omdat na die datum doctrines gesecculariseerd waren (zie ook hieronder).
  25. Gegevens vooral ontleend aan Gibson, *Aztecs* en Van Oss, *Catholic Colonialism*.
  26. Gibson, *Aztecs*, 127, 134 en W.B. Taylor, *Drinking, Homicide*

- and *Rebellion in Colonial Mexican Villages* (Stanford 1979).
27. Van Oss, *Catholic Colonialism* over Guatemala; John Tutino, "Hacienda Social Relations in Mexico: The Chalco Region in the Era of Independence", *Hispanic American Historical Review* 55 (1975).
  28. Vetancurt, *Teatro Mexicano*, 29; namelijk 26 doctrinas.
  30. Dit verlaten van doctrinas kwam ook in Guatemala voor, vergelijk Van Oss, *Catholic Colonialism*.
  31. De gegevens zijn ontleend aan Van Oss, *Inventory of 861 Monuments of Mexican Colonial Architecture*. CEDLA Incidentele Publicaties (Amsterdam 1978).
  32. Alleen in J.I. Israel, *Race, Class and Politics in Colonial Mexico, 1610-1670* (Oxford 1975); D.A. Brading, "Tridentine Catholicism and Enlightened Despotism in Bourbon Mexico", *Journal of Latin American Studies* 15 (1983); Simmons, "Palafox and his Critics"; Virve Piho, "La Secularización de las parroquias y la economía eclesiástica en la Nueva España", *Journal de la société des américanistes* 64 (1977).
  33. Gibson, *Aztecs*, 105; Brading, "Tridentine Catholicism", 8-9.
  34. Verg. Gerhard, *National Geography*; Gibson, *Aztecs*, 106.
  35. 37 doctrinas, waarvan 32 franciscaans, 3 dominicaans en 2 augustijns.
  36. Simmons, "Palafox and his Critics", 404-405.
  37. J.I. Israel, *Race, Class and Politics*; idem, "Mexico and the 'General Crisis' of the Seventeenth Century", *Past and Present* 63 (1974).
  38. Israel, *Race, Class and Politics*, 108-109; idem, "General Crisis", 55-56.
  39. W.W. Borah, *New Spain's Century of Depression* (Berkeley 1951); F. Chevalier, *La formation des grands domaines au Mexique. Terre et société aux XVI-XVIIe siècles* (Parijs 1952).
  40. Een samenvatting van het onderzoek tot aan het begin van de jaren tachtig in E. Florescano, "The Formation and Economic Structure of the Hacienda in New Spain" in: *Cambridge Latin American History* II (Cambridge 1984); een overzicht van literatuur in Eric van Young, "Mexican Rural History since Chevalier: Historiography of the Colonial Hacienda", *Latin American Research Review* 18 (1983).
  41. Israel, *Race, Class and Politics*, 271.
  42. Zie de discussie in *Past and Present* tussen John J. Tepaske en Herbert S. Klein; Henry Kamen en J.I. Israel in: *Past and Present* 90 (1981) en 97 (1982); R. Boyer, "Mexico in the Seventeenth Century: Transition of a Colonial Society", *Hispanic American Historical Review* 57 (1977) 457-465; Louisa Schell Hoberman, "Merchants in Seventeenth-Century Mexico City: A Preliminary Portrait", *Hispanic American Historical Review* 57 (1977) 490-494; vergelijk ook B.H. Slicher van Bath, *Spaans Amerika omstreeks 1600* (Utrecht 1979), 239; B.H. Slicher van Bath, *Bevolking en economie in Nieuw-Spanje (ca. 1570-1800)* (Amsterdam 1981) 210.
  43. Vergelijk Florescano, "Formation and Economic Structure"; Tutino, "Hacienda Social Relations" en idem, "Provincial Spaniards, Indian Towns, and Haciendas: Interrelated Sectors of Agrarian Society in the Valley of Mexico and Toluca, 1750-1810" in: Ida Altman and James Lockhart, *Provin-*